

Įvadas

Straipsnių rinkinys skirtas valstybinės kalbos raidos, kaitos, teisinio reglamentavimo ir funkcionavimo šimtmečiui aptarti.

Lietuvių kalbos tyrimai ir kalbos raida bei kaita glaustai aprašomi įvairiose kalbos enciklopedijose („Lietuvių kalbos enciklopedijoje“, plg. straipsnius *bendrinė kalba*, *bendrinės kalbos ir tarmių sąveika*, *lituanistika*; „Lietuvių visuotinėje enciklopedijoje“, plg. *bendrinė kalba*, *lietuvių bendrinė kalba*, *lietuvių kalbotyra*), žinynuose, vadovėliuose. Konkretiems autoriams (Jonui Jablonskiui, Juozui Balčikoniiui) skirtos ir monografijos bei raštai (Kazimiero Būgos, Prano Skardžiaus, Antano Salio ir kt.), kurių įvadinuose straipsniuose pristatomi mokslininkų gyvenimo ir veiklos etapai, svarbiausi darbai ir tyrimų kryptys. Parašytas ir ne vienas straipsnis, publikuotas periodikoje.

Jono Palonio ir Zigmo Zinkevičiaus darbuose taikoma XX a. lietuvių kalbos periodizacija. J. Palonio vadovėlyje „Lietuvių rašomosios kalbos istorija“ (1995) yra tokios dalys: „Lietuvių rašomoji kalba nepriklausomybės metais“ (1918–1940), „Lietuvių rašomoji kalba Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu“ (nuo 1940 m.). Bendrinės kalbos kūrimuisi ir plėtrai skirti Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istorijos“ V („Bendrinės kalbos iškilimas“ (1992) ir VI („Lietuvių kalba naujaisiais laikais“ (1994) tomai. VI tome pateikiama lietuvių kalbos raidos ir tyrimų apžvalga nuo Antrojo pasaulinio karo iki valstybės atkūrimo ir lietuvių kalbos tautinio atgimimo. Jame aptarti ir istoriniai aspektai: okupacija, sovietizacija, svetimos ideologijos diegimas, izoliacija, dvikalbystė; kalbos raida atskiruose regionuose (Rytų Lietuva, Mažoji Lietuva, lietuvių kalba už etnografinės Lietuvos ribų). Atskiri skyriai skirti bendrinės kalbos ugdymui (aptariama per kalbos sistemos lygmenis), kalbos puoselėtojams ir tyrėjams.

Svarbu paminėti ir Algirdo Sabaliausko apibendrinamuosius (enciklopedinius) darbus, kurių tikslas buvo sukaupti svarbesnius lietuvių kalbos įvykius, supažindinti su žymiaisiais lietuvių kalbos tyrėjais, tyrimais ir jų sklaida. Knygoje „Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940 m.“ (1979) yra skyrius „Lietuvių kalbos tyrinėjimas 1918–1940 m.“, kuriame pirmiausia dėmesys skiriamas K. Būgai, J. Jablonskiui, P. Skardžiui, A. Saliui, Petru Jonikui ir kt. 1982 m. A. Sabaliausko knygoje „Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija (1940–1980)“ aptariami leksikografiniai darbai, terminografija, akademinė „Lietuvių kalbos gramatika“, „Lietuvių kalbos atlasas“, svarbiausi Lietuvos mokslininkai bei užsienio

baltistai ir jų darbai. 2012 m. to paties autoriaus „Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje (1980–2010)“ atskleidžiami šio periodo kalbotyros veikalai, tyrimai ir mokslininkai.

Apie kalbinio sąmoningumo stiprėjimą, naujosios nepriklausomybės sociolingvistinę situaciją, kalbos politiką, kalbos kontaktus ir kt. rašoma Pietro Umberto Dinio monografijoje „Baltų kalbos: lyginamoji istorija“ (2000), „Baltų kalbų lyginamoji istorija“ (2019).

Svarbiausi norminamieji veikalai aprašyti Aldono Pupkio vadovėlyje „Kalbos kultūros studijos“ (2005), autoriaus sudarytame straipsnių rinkinyje „Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai“ (2010). Istorinė 1967 m. pabaigoje Vilniuje susibūrusio kalbininkų, redaktorių, Kalbos sekcijos ir Respublikinės kalbos komisijos veiklos ir darbų apžvalga pateikta A. Pupkio monografijoje „Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988“ (2016). „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo istorijos pradžia apibendrinta A. Pupkio monografijoje „Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (2013). Į tarties norminimo aspektus dėmesys atkreiptas to paties autoriaus leidinyje „Lietuvių bendrinė tartis: norminimo istorija ir dabartis“ (2020).

Naujausiais tyrimais galima laikyti Danguolės Mikulėnienės studijas: „Lietuvių kalbos instituto istorija 1: lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija“, kurioje nagrinėjama 1939–1940 m. Antano Smetonos lituanistikos instituto Lietuvių kalbos skyriaus veikla, bei „Lietuvių kalbos instituto istorija 2: kalbotyros aneksija“, kur aptariama dešimtmetį trukusi (1940–1952 m.) Lietuvių kalbos instituto veikla (instituto ir jo darbuotojų veiklos ideologizacija ir nomenklatūrizacija, mokslinio turinio ideologizacija ir simplifikacija).

Taigi galima teigti, kad ankstesniuose pristatytuose tyrimuose buvo analizuojama kalbos raida Lietuvos Respublikoje, sovietinis periodas (kalbos vartosenos sferos ir jų susiaurėjimas, rusifikacija ir rusų kalbos vaidmuo), pakitusi situacija atkūrus valstybinės kalbos statusą, vykstantis norminimo procesas ir jo kryptys.

Atskirų kalbotyros sričių apibendrinamųjų darbų yra daug ir visų neišvardysi: leksikologijos ir leksikografijos raidai svarbūs Evaldos Jakaitienės („Lietuvių kalbos leksikologija“ (1980), „Leksikologija“ (2009), „Leksikografija“ (2005), Antano Balašaičio („Žodžiai ir žodynai“ (1984, 2018) darbai, terminologijos kryptis aprašė Kazys Gaivenis („Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys“ (2002), Stasys Keinys („Dabartinė lietuvių terminologija“ (2005), Jonas Klimavičius („Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija“ (2005), toliau tyrimai intensyviai atliekami Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro mokslininkų. Retorikos ir stilistikos raidai svarbūs Kazimiero Župerkos („Stilistika“ (1997, 2012), „Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba“ (2008, elektroninis leidimas 2020) ir Reginos Koženiauskiene („Iškalbos stilistika“ (1999, 2001), „Juridinė retorika“ (2005) darbai ir kt.

Šiuo straipsnių rinkiniu siekta apibendrinti valstybinės kalbos kelią per šimtmetį. Straipsnių rinkinio naujumą grindžia paskutinių kalbos gyvavimo dešimtmečių konkreti ir dalykinė analizė, nefiksuota jokiam enciklopediniame leidinyje arba pateikiama fragmentiškai. Taip pat atliekama nauja senų faktų sintezė, pateikiami autorių apmąstymai, sudėti akcentai, aktualių pavyzdžių parinkimas ir problemų išskėlimas, atrodo, turėtų sudominti skaitytojus.

Aktualumą pirmiausia formuoja visuomenė ir jos poreikis turėti informacinio aprašomojo pobūdžio leidinį, kuriame būtų aiškiai ir nuosekliai pristatomi valstybėje vykę istoriniai įvykiai, lėmę ir kalbos raidos kelią, ir plėtros galimybes. Būtent valstybės šimtmečio kelias ir turėjo įtakos norminamųjų veikalų atsiradimui, įvairių kalbos sistemos lygmenų tyrimams, kalbininkų ir kitų kalbos ugdytojų bei mokslo, visuomeninių ir kalbos priežiūros institucijų veiklai.

Daugiausia autoriai taikė kritinę šaltinių ir ankstesnių tyrimų analizę, straipsniuose dominuoja aprašomasis analitinis ir lyginamasis metodai. Ankstesni tyrimai lyginami tarpusavyje, teiginiams pagrįsti remiamasi konkrečiais atvejais. Kita vertus, autoriams reikėjo išsigryninti tyrimo objektą, nusistatyti ir apibrėžti probleminius klausimus, informaciją suskirstyti pagal svarbą ir prasmę. Tik tada duomenys galėjo būti sėkmingai analizuojami ir interpretuojami, konkreti medžiaga sisteminama ir apibendrinama. Dalyje straipsnių norėta įvertinti ir naujausius (teorinius ir taikomuosius) tyrimus, jų santykį su ankstesniais, aprašyti kalbos ir jos atmainų kitimo aspektus ir juos lemiančius veiksnius, pateikti mokyklinių lietuvių kalbos programų, skyrybos norminimo raidą, parodyti, kaip vyko lietuvių kalbos mokytojų ir dėstytojų dialogas Šiaulių universiteto tradicinėje gimtajai kalbai skirtoje konferencijoje.

Pagrindinis straipsnių rinkinio tikslas – informuoti visuomenę pristatant kalbininkus ir jų darbus, pateikiant aiškią kalbos raidos situaciją, atkreipiant dėmesį į vartosenos, variantiškumo ir standartizacijos aspektus, valstybės istorijos, politinių ir socialinių įvykių bei kalbos santykį, socialinius veiksnius, lemiančius kalbos kitimą.

Pagrindinis straipsnių sudarytojų vaidmuo – atrasti straipsnių jungtis, prasminius ryšius, pateikti apibendrinimus įvade.

Straipsnių rinkinį vienija kelios temos, kurias galima išskirti: tai valstybinės kalbos teisinis reglamentavimas ir kalbos norminimas, valstybinė kalba ir kalbotyra, valstybinės kalbos vartoseną ir standartizaciją, tarmėtyros tyrimai, valstybinė kalba ir mokykla, valstybinės kalbos tvarkyba ir dialogas su visuomene. Žinoma, nuo autorių priklausė temos siaurinimas ar išplėtojimas, sąlyčio taškų paieška, tačiau kiekvienas autorius stengėsi parodyti valstybinės kalbos ar kalbos vartojimo valstybėje ir tyrimų, susijusių su to meto realijomis ir situacija, svarbą ir savitumą.

Kaip matyti iš Dainiaus ŽEMAIČIO ir Audriaus VALOTKOS straipsnio pavadinimo „**Valstybinės kalbos teisinio statuso raida Lietuvoje po Nepriklausomybės atgavimo**“, autoriai apžvelgia lietuvių kalbos statuso raidą, teisinį jo vertinimą ir dabartinį valstybinės kalbos teisinį reguliavimą. Pirmiausia pateikiama bendra teisės aktų charakteristika. Toliau teisės aktai skirstomi į kelis tipus: tokius, kuriuose nustatomi valstybinės kalbos vartojimo arba kalbos taisyklingumo reikalavimai, taip pat tokius, kuriuose nustatoma valstybinės kalbos politika, reglamentuojami kiti kalbos priežiūros klausimai. Apibendrinama, kad „Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir įteisinus valstybinės kalbos teisinį statusą šalies Konstitucijoje, palaipsniui buvo priimti ir kiti valstybinės kalbos vartojimą užtikrinantys teisės aktai, kartu galutinai įtvirtinant lietuvių kalbos vartojimą atskirose viešojo gyvenimo srityse“. Straipsnyje taip pat trumpai pristatomos institucijos, atsakin-

gos už kalbos politiką ir apsaugą, ir pagrindinės jų funkcijos. Valstybinė lietuvių kalbos komisija sprendžia lietuvių kalbos kodifikavimo, normų vartojimo ir valstybinės kalbos įstatymo įgyvendinimo klausimus. Lietuvos Respublikos kultūros ministerija formuoja valstybės politiką valstybinės kalbos srityje, organizuoja ir kontroliuoja jos įgyvendinimą. Pagrindiniai Valstybinės kalbos inspekcijos veiklos uždaviniai – kontroliuoti, kaip valstybės ir savivaldybių institucijose bei visose Lietuvos Respublikoje veikiančiose įstaigose, įmonėse ir organizacijose laikomasi Valstybinės kalbos įstatymo, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimų, kitų teisės norminių aktų, nustatančių valstybinės kalbos vartojimo bei taisyklingumo reikalavimus. Kalbos tvarkytojai yra plačiausia valstybinės kalbos priežiūros sistemos dalis, atsakinga už valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės funkcijos vykdymą savivaldybių teritorijose.

Aldono PUPKIO straipsnyje „**Valstybinė lietuvių kalba tarpukariu**“ aprašoma valstybinės kalbos raida nuo 1918 m. iki pat 1940 m. įvykdytos Sovietų Sąjungos okupacijos. Trumpai aptariama filologinės lietuvių tautos samprata, teisinė valstybės bazė, lietuvių kalbos į(si)tvirtinimas, ideologiniai ir filosofiniai kalbos tvarkybos pagrindai. Atskirai išskiriama lingvistinė kalbos tvarkybos bazė ir kalbos tvarkyba ketvirtajame dešimtmetyje, aptariama Lietuvių kalbos draugijos veikla, kalbininkų svarbiausi darbai. Autorius įrodo, kad „tarpukario Lietuvoje buvo dirbamas didelis ir platus kalbos mokslas ir praktikos darbas. Jo raidą lėmė teisiniai valstybinės kalbos apsaugos pagrindai: konstitucinis lietuvių kalbos statusas, ministerijų leidžiami kalbos priežiūros aktai ir konkretūs jų veiksmai.“ Lietuvių kalba įsitvirtino visose žmogaus gyvenimo srityse, darėsi taisyklingesnė ir funkciškai įvairesnė.

Bonifaco STUNDŽIOS straipsnyje „**Baltų kalbotyra Lietuvoje per šimtmetį**“ siekta parodyti svarbesnių lietuvių kalbotyros sričių, kryptų ir metodų raidą pristatant svarbiausius baltų kalbotyros darbus ir kalbininkus. Paminimi K. Būga, J. Jablonskis, J. Balčikonis, užsienyje studijas baigę A. Salys ir P. Skardžius bei lituanistikos studijos Lietuvos universitete Kaune, nurodomos pirmos daktaro disertacijos, apgintos Vilniaus universitete, pagrindiniai mokslo žurnalai ir juose rašę autoriai, tarptautinės baltistikai skirtos konferencijos. Aptariami kolektyviniai darbai: „Lietuvių kalbos žodynas“, „Lietuvių kalbos gramatika“, „Lietuvių kalbos atlasas“, kuriems duomenis padėjo rinkti ne vien kalbininkai, bet ir kraštotyrininkai, mokytojai, mokiniai. Svarstomos priežastys, lėmusios baltistikos studijų suklestėjimą gana sudėtingomis politinėmis ir ekonominėmis sąlygomis. Aprašomos svarbiausios Lietuvoje dirbusių ar dirbančių kalbininkų monografijos: Jono Kazlausko „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ (1968), Vytauto Mažiulio „Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai“ (1970), Vinco Urbučio „Žodžių darybos teorija“ (1978), Vytauto Ambrazo „Lietuvių kalbos istorinė sintaksė“ (2006), kalbos istorijos ir dialektologijos tyrimai ir vadovėliai (J. Palionio „Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.“ (1967), Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“ (1966), „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ (1980–1981), parengti raštai ar moksliniai leidimai (K. Būgos, P. Skardžiaus raštai, Danieliaus Kleino gramatikų ir Konstantino Sirvydo žodynų moksliniai leidimai bei vėlesni žodynų (S. Daukanto, rankraštinų „Lexicon Lithuanicum“, „Clavis Germanico–Lithvana“,

Jokūbo Brodovskio) faksimiliniai leidimai su plačiais parengėjų Giedriaus Subačiaus ir Vincento Drotvino įvadais). Atskiras dėmesys skiriamas V. Urbučio etimologiniams, V. Ambrazo gramatiniams, Antano Pakerio akcentologiniams tyrimams, Alekso Girdenio „Fonologijai“ (1981) ir iš jos išaugusiai monografijai „Teoriniai fonologijos pagrindai“ (1995), Emmos Geniušienės tipologiniam sangražžinių veiksmažodžių aprašui, Axelio Holvoeto teoriniams gramatikos tyrimams ir jo įsteigta Salų akademijai (*Academia Grammaticorum Salensis*) bei vykstančioms tarptautinėms kalbotyros mokykloms, tipologiniams D. Mikulėnienės vadovaujamiems tarmių tyrimams bei apibendrinamajam veikalui „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)“ (2014) ir kt.

Meilutės RAMONIENĖS straipsnyje „**Taikomosios kalbotyros raida**“ parodomas bendrosios šio maždaug prieš tris dešimtmečius Lietuvoje prasidėjusio tarpdisciplininio mokslo raidos tendencijos, pristatomos ryškesnės taikomosios kalbotyros šakų tyrėjų grupės, Lietuvoje susiformavusios ar besiformuojančias mokyklos ir jų tyrimų specifiška, aprašomas kai kurių tyrėjų indėlis į atskirų taikomosios kalbotyros šakų tyrimus. Pirmiausia atkreipiamas dėmesys į lietuvių kalbą kaip svetimąją ir iš mokymo ar mokymosi bei vertinimo kylančius tyrimus. Lietuvoje jau sukurta metodologinė kalbos kaip svetimosios mokymo(si) bazė ir naujoviška metodinė sistema, parengta serija taikomųjų darbų. Toliau aptariami kalbų įsisavinimo tyrimai ir pagrindiniai tyrėjai, sociolingvistiniai kalbų vartojimo miestuose ir diasporoje tyrinėjimai, kalbinių nuostatų tyrimai ir autorių kolektyvo parengtos monografijos, paskelbti žiniasklaidos ir viešosios vartosenos analizės apibendrinimai, kalbų politikos ir ideologijos tyrimai. Straipsnyje parodomas istorinės sociolingvistikos tyrimų kryptys ir pirmieji darbai. Iš kitų taikomosios kalbotyros šakų Lietuvoje gausėja dvikalbystės ir daugiakalbystės tyrimų, tekstynų lingvistikos įsitvirtinimą rodo tekstynų ir tekstynais paremtų darbų gausa, kognityvinės lingvistikos metodologija pasitelkiama įvairių diskursų konceptualiosioms metaforoms ir erdvės ar laiko raiškai tirti. Vilniaus universitete susiformavo kultūrinės lingvistikos mokykla, monografiniuose tyrimuose išanalizavusi *kalbos, tautos, valstybės, laisvės* ir kt. konceptus. Taikomosios kalbotyros tyrėjai bendradarbiauja su užsienio šalių mokslininkais, dalyvauja įvairiuose projektuose, jungiasi į mokslininkų tinklus, priklauso tarptautinėms ir nacionalinėms šios kalbotyros asociacijoms, Lietuvoje rengiamos tarptautinės taikomosios kalbotyros konferencijos, pritraukiančios žinomus mokslininkus ir įvairių taikomosios kalbotyros krypčių tyrėjus.

Vilma ZUBAITIENĖS straipsnyje „**Leksikos vartosenos tyrimai ir leksikografinė praktika**“ atkreipė dėmesį į mokslininkų vartosenos tyrimų ir leksikografinės praktikos (duomenų kaupimo, rinkimo ir žodynų rašymo) sąsajas. Trumpai primenami K. Būgos, J. Jablonskio, J. Balčikonio, A. Salio ir P. Skardžiaus leksikologijai skirti darbai ir mokslininkų rašyti, redaguoti leksikografiniai veikalai. Toliau atkreipiamas dėmesys į Jono Kruopo ir Kazio Ulvydo veiklą. Šie mokslininkai rašė apibendrinamųjų leksikos raidos ir kaitos darbų, abu buvo leksikografinių veikalų redaktoriai, K. Ulvydas dar ir nemažai leksikos vartosenos klausimais rašiusio žurnalo „Kalbos kultūra“ redaktorius.

Dėmesys skiriamas aiškinamiesiems („Lietuvių kalbos žodynui“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodynui“ ir „Bendrinės lietuvių kalbos žodynui“), specialiesiems (antonimų, sinonimų, frazeologijos ir junglumo) žodynams bei duomenynams. Per leksikografijos veikalų pristatymus ir recenzijas išryškinamos leksikografinės problemos. Straipsnis baigiamas dabartinių leksikologijos ir leksikografijos tyrimų, apibendrintų disertacijose, monografijose, studijų knygose ir kt., apžvalga.

Antano SMETONOS straipsnis „**Terminologijos tradicija ir raida**“ skirtas terminologijos sampratai ir terminologiniam darbui aptarti. Autorius išvelgia kelis terminologijos raidos etapus: stichinis terminijos raidos etapas, t. y. nesisteminis terminijos kūrimasis iki pramoninės revoliucijos; antrasis raidos etapas sutampa su Lietuvoje kiek pavėlavusia pramonine revoliucija (maždaug XIX a. vidurys); sistemingo ir sąmoningo terminologijos darbo pradžia (XX a. pirmoji pusė), kai pradedami leisti įvairių mokslo sričių vadovėliai ir sisteminiai žodynai, kuriasi įvairių dalykinių sričių terminologijos komisijos, iškyla tam tikros figūros (ypač pabrėžiamos Stasio Šalkauskio idėjos, kurios glaudžiai siejasi su Vakarų mintimi), klojančios lietuvių terminologijos mokslo pagrindus; sovietinė lietuvių terminologija (1945–1991 m.), kai vyksta audringa terminijos plėtra, tačiau neišvengiamą rusų kalbos įtaka, terminologijos mokslas remiasi sovietine mokykla; šiuolaikinė lietuvių terminologija (1991 m. – iki dabar), kai šis mokslas įgyja tarptautiškumo, gręžiamasi į Vakarų terminologijos idėjas, o lingvistų ir dalykinių sričių specialistų pastangomis lietuviška terminija sėkmingai atlieka jai deramą vaidmenį mokslo ir technologijų lietuvių kalboje, tačiau išreiškiamas ir nuogaštavimas dėl vis labiau dominuojančios anglų, kaip mokslo, kalbos ir mažtančių mokslo publikacijų lietuvių kalba.

Irenos SMETONIENĖS ir Mariaus SMETONOS straipsnyje „**Stilistikos ir retorikos raida Lietuvoje**“ aprašomi stilistikos ir retorikos formavimosi ypatumai, nagrinėjama šių mokslų plėtra Lietuvoje. Straipsnis pradedamas nuo pagrindinių retorikos sąvokų bei krypčių aptarimo, besiformavusių dar antikos laikais. Toliau tiriama stilistikos ir retorikos raida Lietuvoje. Minimimi pirmi stilistikos veikalai. Išsamiau aptariami svarbiausi stilistai: Juozas Pikčilingis, Juozas Abaravičius, K. Župerka, Audronė Bitinienė, Irena Buckley ir jų darbai. Aprašoma, kada ir kokiomis sąlygomis retorika grįžta kaip savarankiška disciplina. Nagrinėjami svarbiausi R. Koženiauskienės darbai ir jų įtaka retorikos mokyklos Vilniaus universitete formavimuisi. Straipsnis baigiamas diskusine dalimi apie retorikos iššūkius ir problemas. Kviečiama pasamprotauti apie oratoriaus išvaizdos kaitą, oratoriaus kaip aktorius vaidmenį, kūno kalbą, iškeliami oratoriaus teismo ir kalbos maskavimo klausimai.

Gintarės JUDŽENTYTĖS-ŠINKŪNIENĖS ir Vytauto KARDELIO straipsnyje „**Dialektologija Vilniaus universitete**“ išskiriami trys šios lingvistinės disciplinos aspektai: 1) dialektologijos dėstymas, 2) tarmių medžiagos kaupimas, 3) tarmių moksliniai tyrimai. Nurodomos trys lietuvių dialektologijos istorijos paradigmos. Viena jų – tradicinė dialektologija – siejama su prof. A. Salio, pradėjusio dialektologinius darbus, vardu. Dėmesys skiriamas ir Z. Zinkevičiaus bei A. Girdenio, subrandinusio struktūrinę dialektologijos mokyklą bei parengusio didelį būrį produktyviai dirbančių lietuvių dialektologų, darbams aptarti, apžvelgiamas dialektologijos kurso dėstymas, dialektologinės medžiagos kaupimo

būdai ir dialektologinių tyrimų kryptys, atskleidžiančios ir trečiąjį, naująjį lietuvių dialektologijos etapą, kurio pradžią žymi D. Mikulėnienės vadovauto projekto rezultatas, t. y. veikalas „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ (2014) ir internetinis puslapis www.tarmes.lt.

Giedrės ČEPAITIENĖS straipsnis „**Mokyklinės lietuvių kalbos programos**“ skirtas mokyklinėms lietuvių kalbos programoms aptarti. Iš pradžių apžvelgiamos pirmosios nedidelės apimties lietuvių kalbos programos, apibrėžiančios tik pagrindines temas, tada pereinama prie lietuvių kalbos programų 1918–1940 m. ir pastebima, kad programos rengtos orientuojantis į esamas gramatikas. Išskirta 1942 m. programa, kurioje buvo didelis įvadinis straipsnis ir pabrėžiamas ryšys su nepriklausomos Lietuvos švietimo sistema. Vėliau nagrinėjamos programos, išėjusios iki 1990 m., ir galiausiai supažindinama su dabartiniu laikotarpiu. Požiūris į mokyklą, bendrojo lavinimo ir kiekvieno mokomojo dalyko dėstymo tikslų kaita prasideda su Sąjūdžiu. 1990 m. paskelbta „Tautinės mokyklos“ koncepcija, kurios rengimui vadovavo Meilė Lukšienė. 1994 m. „Bendrųjų programų“ projekte keičiamas kalbos struktūros dėstymo principas: tarsi grįžtama prie tarpukario tradicijos, kai kiekvienoje (V–VIII) klasėje buvo dėstomi visi kalbos lygmenys (fonetika, morfologija, sintaksė), atsiranda skyrelis „Kalba kaip socialinis, kultūrinis ir istorinis reiškinys“. 2009 m. programos tekstas ne nurodo temas, bet yra orientuotas į mokinių veiklą, į tai, ką jie turi gebėti skirti, atpažinti, nustatyti, vartoti ir pan. Pasak mokslininkės, „[n]aujųjų laikų programos rodo, kad jų autoriai blaškosi, neranda optimalaus programos struktūros modelio“.

Onos Laimos GUDZINEVIČIŪTĖS ir Džiuljetos MASKULIŪNIENĖS straipsnyje „**Lietuvių kalba mokykloje: mokslinės išvalgos ir pedagoginė patirtis**“ apžvelgiama Šiaulių universitete 2012–2022 m. organizuotų mokslinių praktinių konferencijų „Gimtoji kalba mokykloje“ bei straipsnių, parengtų konferencijos pranešimų pagrindu ir spausdintų tęstiniame to paties pavadinimo leidinyje, problematika. Iš pradžių nurodomi konferencijos tikslai, toliau pateikiama perskaitytų pranešimų ir parengtų straipsnių bei jų autorių statistika. Pats straipsnis dalijamas į dvi dalis: pirmoje aptariamos lietuvių kalbos ir didaktikos problemos, antroje – lietuvių literatūros ir didaktikos problemos. Pranešimų ir straipsnių tematika buvo labai įvairi: tai ir kalbos politika, viešojo kalba ir kalbos etiketas, kalba elektroninėje erdvėje ir kompiuterinis raštingumas, kalbos tvarkyba, kalbos taisyklingumas ir kt. Kitoje dalyje dėmesio skirta lietuvių rašytojų, vaikų literatūros parinkimo mokykloje, skaitymo skatinimo problemoms, paminimi netradiciniai literatūros dėstymo būdai.

Albinas DRUKTEINIS straipsnyje „**Skyrybos tvarkybos kryptys ir rezultatai**“ aptaria skyrybos pagrindų ir principų raidą skyrybos tvarkybos aprašuose. Minimi tradiciškai išskiriami gramatinis (sintaksinis), prasminis ir intonacinis-pauzinis, daugiausia abejonių autoriui keliantys ir jo siūlomi sujungti į prasminį-intonacinį, pagrindai. Autorius aptaria skyrybos ženklų funkcijų klausimą, nagrinėja skyrybos tvarkybos nuostatų kaitą. Galiausiai prieinama prie skyrybos pagrindų realizacijos taisyklėse, kuri iliustruojama gausiais autoriaus pateikiamais pavyzdžiais: aiškinama, kaip suvokiamas įterpimas, aiškinimas ir vienuarūšiškumas, kaip nuo sintaksinės interpretacijos priklauso taisyklių kitimas. Atskirai

panagrinėti sintaksiniai vienetai, turintys ir požymio nurodymo, ir aplinkybės, paprastai priežasties, paskirtį, paaiškinami lyginamųjų posakių struktūros ir skyrybos ypatumai, aptarti skyrybos taisyklėse nekomentuojami struktūrų glaudinimo atvejai. Gretinant išsamesnius skyrybos taisyklių aprašus (LKRS 1976, 1989, 1992; LKS 2020), pastebima, kad skyrybos apibūdinimas tampa labiau struktūruotas, atribotos pačios taisyklės nuo jų taikymo komentarų.

Ritos URNĖŽIŪTĖS straipsnyje „**Lietuvių kalbos draugijos ir kitų visuomeninių kalbos organizacijų veiklos sklaida „Gimtosios kalbos“ žurnale**“ apžvelgiama, kaip atkurtosios nepriklausomybės dešimtmečiais „Gimtosios kalbos“ žurnale atsispindėjo visuomeninių kalbos organizacijų veikla. Daugiausia vietos skiriama Lietuvių kalbos draugijai (toliau – LKD) ir jos veiklos tikslų pokyčiams, veiklos sričių plėtrai, naujų veiklos formų paieškoms aptarti. LKD veiklos etapai nulemti valstybinės kalbos statuso ir priežiūros sistemos įsitvirtinimo. Kiekvienu LKD veiklos etapu ieškota tinkamiausių visuomenės kalbinio švietimo ir savo veiklos sklaidos formų. Atkurtosios nepriklausomybės pradžioje LKD daugiausia dėmesio skyrė kalbos taisyklingumui, vėliau ėmė vis labiau orientotis į kalbinį visuomenės švietimą ir kalbos populiarinimą.

Straipsnių rengimą ir rinkinio sudarymą rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija (Zubaitienė, K-25/2022).

*Agnė Kuliešienė
Vilma Zubaitienė*